

ALT-RIGHT: V UTAJENÍ MEDZI PRAVICOVÝMI EXTRÉMISTAMI

(Undercover in the Alt-Right |
Bosse Lindquist | Spojené
kráľovstvo | 2018 | 52 min. |
anglicky | slovenské titulky)

Patrik Hermansson prenikol medzi pravicových extrémistov v prísnom utajení ako švédsky študent Erik Hellberg. Infiltoval sa do najznámejších ultrapravicových sietí v Spojenom kráľovstve a Spojených štátoch, kde sa stal svedkom násilného konfliktu v Charlottesville. Podarilo sa mu získať informácie, ktoré dokazujú prepojenie hnutia až s Bielym domom. Všetko to zachytil skrytou kamerou.

Témy filmu: hnutie alt-right, normalizácia extrémistických názorov, pravicový extrémizmus, občianska angažovanosť a odvaha jednotlivca

Cieľová skupina: 16+

Čas: 3 × 45 minút (vrátane premietania 52 min. filmu)

Pomôcky: projektor, počítač alebo DVD prehrávač, písacie potreby, kópie prílohy 1 (jedna do štvorice), kópie prílohy 2 (jedna pre každého), kópie prílohy 3 (jedna do päťice), lepiače papieriky (štyri do dvojice)

Ciele:

- Žiaci a žiačky rozumejú, ako sa stávajú rôzne myšlienky akceptovateľnými v spoločnosti;
- identifikujú stratégie, ktoré používa hnutie alt-right;
- posudzujú praktiky hnutia alt-right v globálnom kontexte;
- rozlišujú, aké okolnosti sa stávajú živnou pôdou pre vznik extrémistických názorov.

AKTIVITA 1

Čas: 90 minút (vrátane premietania 52 min. filmu)

Postup:

Evokácia: 20 – 25 minút

- Počas evokácie budete pracovať s konceptom Overtonovho okna (viac sa dozviete v časti Doplňujúce informácie k témam filmu). Rozdeľte žiakov a žiačky do skupín po štyroch. Každéj osobe dajte zoznam tvrdení z prílohy 1.
- Povedzte žiakom a žiačkam, že v zozname tvrdení sú pomešané spoločensky akceptovateľné tvrdenia (napríklad, že ľudia by mali separovať odpad) spolu s tvrdeniami, ktoré sú považované za neakceptovateľné (napríklad, že právo voliť a byť volený by mali mať iba ľudia s dostatočným majetkom). Ich úlohou je rozhodnúť sa, ktoré sú prijateľné a ktoré neprijateľné. Na prácu im dajte 5 minút.
- Spoločne si prejdite odpovede. Prečítajte výrok po výroku a pýtajte sa, prečo ho považujú za prijateľný alebo neprijateľný. Je v poriadku, ak majú na rovnaké výroky odlišné názory. Krátko o nich diskutujte.
- Povedzte skupinám, že odteraz budú pracovať iba s neprijateľnými tvrdeniami. Na tabuľu napíšte:
 - *Čo by sa muselo stať, aby spoločnosť považovala tieto výroky za prijateľné?*
 - *Čo by ste mohli urobiť preto, aby sa tieto výroky stali prijateľnými?*
- Každá skupina si pripraví svoj zoznam s nápadmi, pracujú približne 10 minút.
- Požiadajte skupiny, aby vybrali niekoho, kto zapíše ich nápady stručne na tabuľu (každému vyhradte určitý

priestor, aby mohli pracovať súčasne). Spoločne si prejdite odpovede. Opýtajte sa žiakov a žiačok, ktoré nápady sa najčastejšie opakujú a ktoré ich, naopak, prekvapili.

Premietanie filmu: 52 minút + 5 minút diskusia

- Povedzte žiakom a žiačkam, že si pozriete dokumentárny film o pravicovom extrémistickom hnutí alt-right. Požiadajte ich, aby si počas pozerania filmu robili poznámky a odpovedali na nasledujúce otázky. Môžete ich napísať na tabuľu:
 - *Ktoré tvrdenia sa snaží hnutie alt-right legitimizovať?*
 - *Aké taktiky pritom používa? Prečo?*
 - *V čom sa ich spôsoby odlišujú od vašich nápadov napísaných na tabuľi?*
- Po premietnutí filmu spoločne diskutujte o uvedených otázkach. Vyzvite žiakov a žiačky, aby svoje názory podporili konkrétnymi príkladmi z filmu.

Reflexia: 10 – 15 minút

- Spoločne diskutujte pomocou nasledujúcich otázok (v prípade nedostatku času použite najdôležitejšie otázky označené tučným písmom, aby ste ukončili proces učenia). Viac informácií k odpovediam nájdete v časti Doplňujúce informácie k témam filmu.
 - **O čo ide extrémistickému hnutiu alt-right? Koho najviac osloví, resp. koho môže najviac ovplyvniť?**
 - *Čím sa hnutie alt-right snaží pritiahnúť mladých ľudí?*
 - *Patrik si vytvoril falošnú identitu, aby sa dozvedel viac o londýnskom fóre a fungovaní hnutia alt-right. Čo ho k tomu motivovalo? Čo riskoval?*
 - *Ako táto skúsenosť ovplyvnila jeho život?*
 - *Dokázali by ste pre svoje presvedčenie riskovať tak, ako to urobil Patrik?*
 - **Aké okolnosti tvoria živnú pôdu pre vznik extrémistických názorov? Uveďte príklady z filmu.**
 - *Čo s tým môžeme urobiť?*
 - **Ako sa zmenili podmienky na propagovanie extrémistických názorov s nástupom internetu?**
 - **Alt-right je globálne extrémistické hnutie. Ako sa prejavuje jeho aktivita na Slovensku?**

AKTIVITA 2

Čas: 45 minút

Postup:

Evokácia: 10 - 15 minút

1. Pripravte si dva až štyri lepiace papieriky pre každú dvojicu.
2. Požiadajte žiakov a žiačky, aby vytvorili asociácie na tému alt-right. Ich úlohou je vo dvojiciach napísať na lepiace papieriky, čo im napadne pri tomto slove. Požiadajte ich, aby na každý papierik napísali len jednu myšlienku a nalepili ho na tabuľu. Potom si ich všetky spoločne prezrite.
3. Opýtajte sa žiakov a žiačok, ktoré myšlienky sa opakujú a ktoré sú, naopak, jedinečné. Do akých tematických skupín by ich rozdelili? Ich tipy zapisujte na tabuľu.
4. Spoločne preorganizujte papieriky do tematických skupín. Nahlas prečítajte myšlienku na každom z nich a opýtajte sa triedy, kam by ho zaradila.

Uvedomenie: 20 minút

1. Rozdelte žiakov a žiačky do päťčlenných skupín.
2. Vysvetlite skupinám, že im rozdáte podklady k hre. Požiadajte ich, aby si ich prečítali, až keď im vysvetlíte pravidlá.
3. Každé skupine dajte štyri kópie pracovného listu z prílohy 2. Piaty člen alebo členka bude tzv. game master, teda ten, kto kontroluje hru a má v ruke správne odpovede (príloha 3).

Metodický tip:

Nechajte skupiny, nech si game mastrov vyberú sami, prípadne ich vyberte vy. Ak sa rozhodnete pre druhú možnosť, je to výborná príležitosť zapojiť napríklad tých, ktorí majú tendenciu zapájať sa najmenej.

Poznámka:

Pracovný list v tejto aktivite vychádza o. i. zo štýlickej príručky neslávne známej extrémistickej (resp. neonacistickej) stránky Daily Stormer, ktorá slúžila ako manuál na šírenie extrémistických myšlienok.

4. Povedzte skupinám, že pracovný list obsahuje tvrdenia o hnutí alt-right a metódach jeho komunikácie. Ich úlohou bude prísť na to, ktoré výroky sú pravdivé, ktoré nepravdivé a zdôvodniť prečo.
5. Vyzvite ich, aby pracovali samostatne a postupovali po jednom tvrdení. Nech rozhodnú o jeho pravdivosti a zdôvodnenie zapíšu do pracovného listu. Úlohou game mastra bude ohodnotiť, či odpovedali správne.
6. Kým skupina pracuje, game master si potichu prečíta podklady. Potom si vypočuje všetky odpovede v skupine a určí, kto uhádol, či je výrok pravdivý, alebo nepravdivý. Vzápätí vyberie jedného, koho zdôvodnenie sa najviac približovalo skutočnosti. Prečíta skupine správnu odpoveď a nechá ju pracovať s ďalším výrokom.
7. Overte si, či skupiny porozumeli inštrukciám. Ako príklad môžete použiť nasledujúce tvrdenie, pričom niekoho požiadajte, aby odhadol jeho pravdivosť:

TVRDENIE: Alt-right je jasne definovaná skupina ľudí so spoločnou ideológiou a cieľmi.

NEPRAVDA: Alt-right zahŕňa rôzne skupiny ľudí s rôznymi zámermi, medzi ktoré patria online trollovanie, zľahčovanie násilných činov vtipmi či šírenie nenávistných prejavov. Nie je to centrálna definovaná skupina. Niektorí členovia sú vplyvnými osobami, iní nie. Môžu sa hlásiť k rasistickým, misogynným a/alebo anti-multikultúrnym názorom a túžiť po návrate do období, keď bola kultúra a moc „bielej rasy“ nespochybniteľnou normou.

Reflexia: 10 - 15 minút

1. Po ukončení hry spoločne diskutujte pomocou nasledujúcich otázok. Viac informácií k odpovediam nájdete v časti Doplnujúce informácie k témam filmu.
 - **Ktoré z taktík vás najviac prekvapili?**
 - **Ktoré sa vám zdali najviac a ktoré najmenej kontroverzné?**
 - *Ktoré z nich používajú aj iné, spoločensky akceptované iniciatívy alebo zoskupenia?*
 - *Väčšina taktík pochádza z manuálu, ktorý vydal populárny extrémistický portál Daily Stormer. Ku ktorým z nich by sa podľa vás jeho autori verejne priznali?*
 - *Ako rozoznáte taktiky, ktoré používa alt-right hnutie? Ktoré ste poznali a ktoré sú pre vás nové?*
 - **Ktoré z týchto taktík používalo hnutie alt-right na to, aby znormalizovali extrémne názory? Prečo?**
 - **Kedy ste sa stretli s podobnými taktikami na slovenskej mediálnej scéne?**

Zdroje:

EDITORS OF HOPE NOT HATE. HOPE not hate: The International Alternative Right: An Explainer. [hopenothate.org.uk](https://www.hopenothate.org.uk/wp-content/uploads/2019/07/Alt-Right-report-SHORT-2019-v1.pdf). (nedatované). [cit. 2020-24-10]. Dostupné na: <https://www.hopenothate.org.uk/wp-content/uploads/2019/07/Alt-Right-report-SHORT-2019-v1.pdf>.

EDITORS OF TOLERANCE. Teaching Tolerance: Toolkit for „What Is the ‚Alt-Right‘?“. [tolerance.org](https://www.tolerance.org/magazine/toolkit-for-what-is-the-altright). (nedatované). [cit. 2020-24-10]. Dostupné na: <https://www.tolerance.org/magazine/toolkit-for-what-is-the-altright>.

MUNN, Luke. Alt-right pipeline: Individual journeys to extremism online by Luke Munn. *First Monday*. Volume 24. Number 6 – 3. 2019. [cit. 2020-24-10]. Dostupné na: <https://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/10108/7920>.

Štylistická príručka *Daily Stormer*. *Daily Stormer*. (nedatované). [cit. 2020-24-10]. Dostupné na:

- <https://assets.documentcloud.org/documents/4325810/Writers.pdf>.
- https://peopleinneedslovakia.sharepoint.com/:b:/s/Jedensvet-inter/EYGAnFyO8wVMqzkQ8E-X3UngBXDId318J1mwjLh9m_wNktA?e=IC9CNU.

PRÍLOHA 1

Zoznam (ne)akceptovateľných tvrdení

Ludia by mali povinne separovať odpad.

Právo voliť a byť volený by mali mať iba ľudia s dostatočným majetkom.

Anglické výrazy by sa mali používať iba pokiaľ neexistuje ich slovenský preklad.

Nevyliečiteľne chorí ľudia, ktorých opatera je nákladná, by mali byť hromadne usmrtení.

Neslováci by nemali mať väčší majetok ako Slováci.

Možnosť mať deti by sa mala odvíjať od inteligencie rodičov, rovnako ako ich počet.

Štát by mal motivovať občanov, aby pracovali.

Prístup na internet by mal byť rovnakým základným právom ako sloboda zhromažďovať sa.

Miešanie rás by malo byť považované za vlastizradu.

Dobrovoľne nezamestnaní ľudia by mali byť potrestaní pokutami a uväznením.

PRÍLOHA 2

Pracovný list

Alt-right je politické hnutie bez formálneho vodcu a členských organizácií.

PRAVDA - NEPRAVDA, pretože:

.....

.....

.....

O ženách je písané slušne a s rešpektom.

PRAVDA - NEPRAVDA, pretože:

.....

.....

.....

Obsah článkov je negativistický.

PRAVDA - NEPRAVDA, pretože:

.....

.....

.....

Svet je prezentovaný čierno-bielo.

PRAVDA - NEPRAVDA, pretože:

.....

.....

.....

Otvorene propagujú násilie.

PRAVDA - NEPRAVDA, pretože:

.....

.....

.....

Predmetom článkov sú populárne osobnosti.

PRAVDA - NEPRAVDA, pretože:

.....

.....

.....

Cieľom je získať pozitívnu publicitu.

PRAVDA - NEPRAVDA, pretože:

.....

.....

.....

Podstatné je byť vtipný.

PRAVDA - NEPRAVDA, pretože:

.....

.....

.....

PRÍLOHA 3

Správne odpovede pre game mastera

Alt-right je politické hnutie bez formálneho vodcu a členských organizácií.

PRAVDA: Je to beztvaré, prevažne online politické hnutie zložené z ľudí, ktorí publikujú veľké množstvo blogov, vlogov a podcastov, aby šíрили extrémistické myšlienky medzi verejnosťou. Súčasťou alt-right je iba niekoľko offline organizácií. Hnutie ako také nemá vodcu ani dominantnú organizáciu.

O ženách je písané slušne a s rešpektom.

NEPRAVDA: Daily Stormer má zoznam akceptovaných nadávok, ktoré sa majú používať pre opis žien. Pre potreby škôl je nepublikovateľný, ale skúste si vybaviť tie najhoršie vulgarizmy, aké ste kedy počuli na opis žien. Ženy zároveň opisuje ako zmanipulované: „Kedykoľvek píšete o ženách, dbajte na to, aby ste dodržiavali základné pravidlo a za ich správanie vinili židovský feminizmus,“ uvádzajú autori extrémistických stránok.

Obsah článkov je negativistický.

PRAVDA: „Pokrývame veľmi negativistický obsah, je preto potrebné vynaložiť čo najväčšie úsilie a prezentovať ho pozitívne. Mali by sme vždy tvrdiť, že vyhrávame, a všetky víťazstvá by sme mali oslavovať s extrémnym zveličením,“ uvádzajú autori extrémistických stránok.

Svet je prezentovaný čierno-bielo.

PRAVDA: „Základná myšlienka je, že každý na našej strane je stopercentne dobrý, a každý, kto nie je na našej strane, je stopercentne zlý. Naši aktivisti by mali byť vždy prezentovaní ako cnostní a hrdinskí, zatiaľ čo všetci protivníci ako hnus a zlo. Týmto uľahčíme ľuďom rozhodovanie o tom, čo je správne,“ uvádzajú autori extrémistických stránok.

Otvorene propagujú násilie.

NEPRAVDA: „Propagácia násilia na internete je nezákonná. Zároveň je nesmierne dôležité normalizovať akceptovanie násilia ako možnosti, respektíve nevyhnutnosti. Kedykoľvek niekto urobí niečo násilné, malo by sa to odľahčiť dávkou humoru,“ uvádzajú autori extrémistických stránok.

Predmetom článkov sú populárne osobnosti.

PRAVDA: „Čokoľvek týkajúce sa celebrití bude pre ľudí zaujímavé, pretože ľudia sa o celebrity zaujímajú. Pridaním nacistického uhla pohľadu môžete spôsobiť vážne škody. Jeden z našich najčítanejších článkov bol o tom, ako je Tom Hanks znechutený zo svojich černošských vnúčat,“ uvádzajú autori extrémistických stránok.

Cieľom je získať pozitívnu publicitu.

NEPRAVDA: „Mali by sme byť ostražití a využiť každú príležitosť, aby sme upútali pozornosť médií. Každá publicita je dobrá. Jedným zo spôsobov, ako ju získať, je trollovať známe osobnosti a prinútiť ich, aby sa bránili. To zvyšuje medializáciu. Armádu trollů, ktorú máme k dispozícii, treba využívať na akékoľvek účely,“ uvádzajú autori extrémistických stránok.

Podstatné je byť vtipný.

PRAVDA: Humor a irónia zohrávajú kľúčovú rolu pri šírení extrémistických myšlienok. Memečka, GIFY, vtipy sa uverejňujú, upravujú a preposielajú, pričom sú viditeľné znova a znova. Neustále opakovanie nie je náhodné. Keď prvýkrát narazíte na rasovú alebo mizogynnu nadávku, šokuje vás. Po druhýkrát sa vás už dotkne menej. Po tretíkrát si poviete, že je to síce odporné, ale už to očakávate.

Zdroje: Daily Stormer, First Monday, Teaching Tolerance, HOPE not hate

Doplňujúce informácie k témam filmu

Dokumentárny film *Alt-right: V utajení medzi extrémistami* ponúka mrazivý pohľad dovnútra hnutia alt-right. Na prvý pohľad sa môže zdať, že ide o vzdialený fenomén, ktorý má so slovenskou realitou len málo spoločného. Opak je však pravdou.

Odborníci a odborníčky na extrémizmus sa zhodujú, že alt-right je iba pokus extrémnej pravice o rebranding (revitalizáciu značky). Cieľom je, aby sa hodnoty hnutia stali prístupnejšími pre tú časť spoločnosti, ktorú doteraz odrádzali pomenovania ako nacizmus, fašizmus a národný socializmus. Jednoducho, alt-right chce pôsobiť ako niečo nové, pretože to, čo v skutočnosti reprezentuje, je pre väčšinu ľudí za hranou.

Dnešní extrémisti používajú iné taktiky ako ich predchodcovia. Svoj odkaz šíria pomocou internetu, najmä sociálnych sietí. Ide im o dosiahnutie politických cieľov nezlučiteľných s hodnotami, na ktorých stojí naša spoločnosť. Ústrednými motívmi ich konania sú násilie, nenávisť, rasizmus, šírenie strachu a šikanovanie iných. Podstata ostala rovnaká, len je ukrytá v inom obale.

Reprezentantov a reprezentantky pravicového extrémizmu pritom nenájdeme len v USA alebo Veľkej Británii, ako to opísal film, ale aj v mnohých európskych krajinách. Keďže sa alt-right týka aj Slovenska, je potrebné, aby sme tomu politickému hnutiu porozumeli.

Transformácia pravicového extrémizmu (krajnej pravice)

Po porážke nacizmu v druhej svetovej vojne sa krajná pravica nevyparila z politickej scény, dlhodobo sa však nachádzala na okraji spoločnosti (napríklad v Nemecku zakázal Ríšsku stranu najvyšší súd). V priebehu posledných dvad-

siatich rokov sa jej podarilo transformovať a v niektorých štátoch – vrátane Slovenska – sa jej predstavitelia dostali až do parlamentu.

Akým spôsobom sa to krajne pravicovým stranám podarilo? V prvom rade zmenou slovníka. Po zverstvách spáchaných počas druhej svetovej vojny boli prívrženci extrémnej pravice nútení zmeniť slovník. Pojmy ako rasa alebo princíp krvi mali príliš negatívne konotácie. Ak chceli uspieť v rámci širšej populácie, a nielen v skupine presvedčených neonacistov, museli zjemniť vyjadrovanie.

Z tohto dôvodu začali neonacistické hnutia používať iné výrazy. Už nevolajú priamo po perzekúcii iných a nehľasia sa otvorene k použitiu násilia. Dnes komunikujú sofistikovanejšie. Odmietajú iné kultúry, zvyky, tradície a prejavy, zasadzujú sa proti medzinárodnej spolupráci, vyzývajú izoláciu, vyvolávajú iracionálny strach založený na klamstvách a ignorujú komplexnosť sveta.

Zároveň používajú skrytú symboliku, ktorá bežnú verejnosť nezaujme, no radikálni členovia a členky z nej pochopia, že hnutie stojí aj naďalej na rovnakých základoch. Na Slovensku sme sa stretli napríklad s použitím neonacistického symbolu na šeku v hodnote 1 488 eur, ktorý v roku 2017 venovala extrémistická politická strana sociálne slabším rodinám.

Číslo 1488 je jedným z najznámejších symbolov neonacistickej propagandy, pričom štrnásťka odkazuje na 14-slovný slogan amerického teroristu Davida Lanea. Ten znel: „Musíme zabezpečiť existenciu našim ľuďom a budúcnosť bielym deťom.“ Napísal ho vo väzení, kde si odpykával 190-ročný trest za vraždu, ozbrojené prepady a výzvy k teroristickým útokom. Posledné dvojčíslenie, teda 88, odkazuje na nacistický pozdrav „Heil Hitler!“ – keďže písmeno H je v abecede ôsme v poradí.

Je pochopiteľné, že podobné prepojenia bežnému človeku nenapadnú, pretože ich k svojmu životu nepotrebuje. Prísľušníci extrémistických strán a skupín si však uvedomujú, že ich oponenti tento jednoduchý kód rozlúšia a budú naň upozorňovať. Svojím spôsobom je to presne to, čo chcú docieľať. Obecenstvo, ktoré chcú extrémisti osloviť, nebude riešiť význam jednotlivých číslic, ale zaujme ho skutočnosť, že strana venovala peniaze rodinám v núdzi.

Symbolikou však zároveň dajú svojmu extrémistickému jadrú najavo, že sú stále v tom istom ideologickom tábore, hoci používajú menej agresívnu rétoriku. Keď ich oponenti šíria informácie o použitej symbolike, nechtiac propagujú činnosť extrémistických strán. Vďaka zmene taktiky sa pravicoví extrémisti dostali z pozície marginálnej politickej strany až do parlamentu. Žiaľ, nielen na Slovensku.

Facebook, Google a revolúcia v komunikácii

Značnú úlohu v raste podpory extrémizmu zohrala nielen zmena spôsobu sebaaprezentácie a relativizácia vlastných činov z minulosti, ale prispeli k nej aj socioekonomické podmienky, svetové udalosti, geopolitika, politickí predstavitelia a predovšetkým radikálna zmena mediálneho a informačného prostredia. Facebook, Google a iné webové stránky sa stali hlavnými komunikačnými kanálmi krajnej pravice.

Minulí predstavitelia nacistických a fašistických režimov vždy dbali na komunikáciu. Na propagandu využívali v tom čase najnovšie technológie masovej komunikácie, či už to bol rozhlas, alebo film. Prístup k masovým komunikačným prostriedkom stratili potom, čo sa tieto režimy zrútili a na vyváženosť publikovaných textov či vysielania začali dozerať mediálne rady.

Občas sa síce na verejnosť dostali obskúrne časopisy, filmy alebo publikácie, mali však len obmedzený dosah. Navyše ich polícia často vypátrala a zabavila, pretože porušovali zákon. Ideológia krajnej pravice prežívala, ale k väčšine spoločnosti sa nedostala. Ak sa aj zmienka o podobných publikáciách dostala do seriózných médií, zväčša ju sprevádžali zábery, ako polícia zatýka predstaviteľov pravicového extrémizmu.

Všetko zmenil internet, najmä Facebook a služby Google. Neregulované a nekontrolované prostredie vytvorilo priestor, kde sa mohol každý vyjadriť. Spočiatku sa to javilo ako víťazstvo demokracie, pretože nástroje internetu boli v súlade s jej hodnotami. Zdalo sa, že môžeme slobodne komunikovať, čo chceme, s kým chceme, ako chceme. Nikto nič nekontroloval, každý sa mohol stať tým, kto šíri informácie.

Diabol sa však skrýva v detailoch. Facebook ani Google nikomu neprezradili, na čom sa zakladá ich podnikanie, a bežná verejnosť sa o to nezaujímal. Málokto si položil otázku, ako je možné, že ľudia, ktorí ponúkajú služby zadarmo, sa stávajú najbohatšími na svete.

Dnes už vieme, že tieto spoločnosti sú v podstate reklamnými agentúrami. Nielenže publikujú inzerciu, ale aj predávajú dáta svojich užívateľov a užívateľiek, a to prakticky komukoľvek. Doslova obchodujú s našimi snami, našim strachom, našimi koníčkami, našimi kamarátmi, našimi nedelnými prechádzkami, naším časom v oblúbenej reštaurácii, v práci alebo pri pozieraní filmu. Neustále zbierajú údaje o našich životoch a ponúkajú ich ďalej.

Čo nás núti venovať im pozornosť a čas? Sú to emócie, ktoré prežívame, keď sledujeme príbehy iných ľudí (najmä tragédie) alebo príjemné výjavy (napríklad roztomilé mačiatka). Biznis model Facebooku a Googlu je založený na našej pozornosti. Čím viac času im venujeme, tým majú jasnejšiu predstavu o tom, kto sme, a môžu nás lepšie predat. Nie je to nič nové, na podobnom princípe fungujú aj komerčné televízie, noviny a rádiá.

Facebook a Google však máme neustále so sebou v mobile, ktorý nás rôznymi upozoreniami láka, aby sme sa pozreli na displej a venovali mu čas. Vždy, keď to urobíme, zbiera o nás nové údaje, ktoré posiela nevedno kam. Na rozdiel od tradičných masmédií neexistujú v online prostredí procesy kontroly, štandardy kvality ani opravné mechanizmy.

Redakcie novín, časopisov, rozhlasových a televíznych staníc tiež robia chyby, podliehajú však kontrole a je možné vymáhať nápravu. Na sociálnych sieťach alebo na YouTube je tvorcom každý, bez kontroly, zodpovednosti a transparentnosti.

O obsahu, ktorý vidíme, nerozhoduje človek (napríklad redakčná rada), ale algoritmus. Tomu je jedno, aké informácie zobrazuje, pokiaľ získa maximálnu možnú pozornosť publika. Nezáleží mu na tom, či ide o pravdu, alebo klamstvo, či zraňuje, alebo rozdeľuje, najdôležitejšie je, aby ľudia ostali pripojení čo najdlhšie.

Práve preto je internet dokonalým nástrojom krajnej pravice. Jej stránky sú plné nenávisť, strachu, frustrácie a obviňovania iných. Postupne si získavajú pozornosť ľudí, ktorí na ne klikajú, a tým vytvárajú interakcie. Algoritmus ich vyhodnocuje ako úspech a následne posúva čoraz viac podobného obsahu ľuďom, ktorí sa už predtým na stránku pozreli. Zároveň ju ponúka ako návrhy ďalším užívateľom a užívateľkám.

Bežní ľudia sa pre jedno kliknutie zamotávajú do siete, o ktorej nemajú potuchy. Väčšinou netušia, že čítajú obsah vytvorený pravicovými extrémistami. Pomocou Facebooku, YouTube a služieb Google sa extrémistické myšlienky nenápadne dostávajú medzi státisíce ľudí. Navyše sa tieto firmy nikomu nezodpovedajú a len zriedkakedy prevezmú zodpovednosť za svoje chyby. Stali sa dokonalým masovým komunikačným nástrojom krajnej pravice.

Slovník pojmov:

Allportova škála predsudkov

Americký psychiater Gordon W. Allport vo svojom diele *O povahe predsudkov* charakterizoval päť stupňov nepriateľských činov, ktorými sa prejavujú predsudky. Stupne tzv. Allportovej škály sú usporiadané vzostupne, od najmenej závažných prejavov predsudkov a diskriminácie po tie najradikálnejšie:

1. *Osočovanie* – členovia majority otvorene hovoria o svojich predsudkoch voči menšine.
2. *Vyhýbanie sa* – nositelia a nositeľky predsudkov sa vyhýbajú ľuďom z neoblúbenej sociálnej alebo etnickej skupiny.
3. *Diskriminácia* – zaujatá osoba sa aktívne snaží obmedzovať práva skupiny, voči ktorej má predsudky.
4. *Fyzické napádanie* – je dôsledkom emócií, ktoré stupňujú predsudky a môžu viesť k násilným činom.
5. *Vyhľadzovanie* – lynčovanie, pogromy, masakry, genocídy.

Alt-right

Termín z anglosaského prostredia, ktorý označuje pravicový extrémizmus. V odbornej literatúre sa používa aj termín krajná pravica. Autorom pojmu alt-right (z angl. alternative right) je americký rasista Richard Spencer. Za to, že obhajoval nacistické plány na vyvraždenie Slovanov ako ľudí nižšej kategórie, má zákaz vstupu do viacerých krajín Európy (napríklad do Poľska).

Odborníci a odborníčky upozorňujú, že je vhodnejšie používať termín pravicový extrémizmus a nepristúpiť na hru so zmenou názvu. Podstata a charakter hnutia sa nezmenili, zhodujú sa s nacistickou predstavou sveta. Zmenil sa však slovník. Už nehľadá čistotu rasy, ale čistotu kultúry a tradícií. Už nevyzýva priamo k násilným činom, ale k návratu ku koreňom. Extrémistické hnutie je prítomné predovšetkým v online priestore, prevádzkuje viaceré fóra, weby a stránky na sociálnych sieťach.

Antifa

Je globálne, voľne organizované hnutie zamerané na boj proti rasizmu, fašizmu, neonacizmu a pravicovému extrémizmu. Medzi jeho aktivity patrí narušanie demonštrácií pravicových extrémistov, organizácia protifašistických demonštrácií a kultúrnych podujatí, ale aj monitoring a nahlasovanie trestných činov príslušníkov krajnej pravice. Hnutie Antifa (z nem. Antifaschismus) nemá žiadne politické ciele. Jeho jediným účelom je boj proti pravicovému extrémizmu všetkými možnými prostriedkami, pričom niektoré sú na hranici legálnosti, prípadne až za ňou. Na Slovensku má hnutie Antifa silnú tradíciu a historické ukotvenie z čias Slovenského národného povstania.

Extrémizmus

Konanie, ideológia alebo skupiny mimo hlavný prúd spoločnosti, ktoré neuznávajú a porušujú základné etické, právne a iné dôležité spoločenské štandardy. Termín je často spojený s verbálnou alebo fyzickou agresivitou, hrozbou násilia, ale aj historickým revizionizmom, sociálnou demagógiou a prácou so strachom. Tieto aktivity sú motivované prevažne rasovou, národnostnou, náboženskou, triednou alebo inou sociálnou nenávisťou.

Fašista, fašistka

Človek, ktorý sympatizuje alebo sa hlási k totalitnej ideológii vo forme radikálneho autoritatívneho nacionalizmu. Vyznačuje sa obsesívnymi predstavami o rozklade spoločnosti, dekadencii a národnej potupe, chce dosiahnuť národné znovuzrodenie. Napriek tomu, že si fašizmus spájame prevažne s Mussoliniho Talianskom, fašistické hnutia vznikali a rozvíjali sa v mnohých štátoch sveta (napríklad vo Francovom Španielsku).

Na rozdiel od nacistov, fašisti sa opierali prevažne o tzv. kultúrne kritériá, hlavne asimiláciu v majoritnej kultúre. V prípade fašistického Talianska teda išlo o snahu, aby všetci členovia a členky spoločnosti rozprávali po taliansky, rozumeli talianskej kultúre, ale zároveň spĺňali fyziognomické prvky (napríklad mali „správnu“ farbu pokožky). Vo svojich prejavoch nie je fašizmus taký radikálny ako nacizmus. V starších definíciách sa fašizmus opisoval ako vývojové štádium smerom k nacizmu.

Nacista, nacistka

Človek, ktorý sa hlási alebo sympatizuje s totalitnou ideológiou, spájajúcou sa prevažne s politickým režimom v Nemecku v rokoch 1933 až 1945. Základný rozdiel medzi fašizmom a nacizmom je v tzv. princípe krvi. Nacizmus totiž definoval národnú pospolitosť (Volksgemeinschaft), teda aj príslušnosť k národu podľa pôvodu (krvi). Ak mali muž, žena či dieťa tzv. árijskú krv, boli plnoprávnymi občanmi. Ak nie, boli vnímaní ako menejcenní, a to bez ohľadu na svoju znalosť nemeckej kultúry, spoločnosti či jazyka. Nacizmus ako extrémne násilná ideológia umožnil pristúpiť od slov k likvidácii obyvateľov, ktorých pokladal za menejcenných (Akcia T4, holocaust).

Neonacista, neonacistka

Neonacistické sú také sociálne a politické hnutia, ktoré po druhej svetovej vojne nadviazali na nacistickú ideológiu. Prevezali niektoré jej aspekty, predovšetkým ultranacionalistické, xenofóbne a rasistické idey.

Občianska spoločnosť

Existuje mnoho definícií občianskej spoločnosti. Zjednodušene povedané, ide o verejný priestor medzi štátom, trhom a občanmi, kde môžeme debatovať a iniciovať kolektívne občianske aktivity za účelom zmeny. Nejde však o politické strany, ale napríklad o charity, medzinárodné organizácie, mimovládne organizácie, ľudskoprávne organizácie a podobne. Viac informácií nájdete napríklad na stránkach Svetového ekonomického fóra v texte *Who and what is civil society?*. O základoch občianskej spoločnosti hovorí aj vzdelávací seriál BBC: *What is Civil Society* (obe v angličtine).

Overtonovo okno

Overtonovo okno je model, ktorý vysvetľuje, ako sa v priebehu času mení tolerancia spoločnosti voči tomu, čo je vo verejnej diskusii akceptovateľné. Americký právnik Joseph P. Overton ho v 90. rokoch 20. storočia využíval na to, aby demonštroval, aký rozsah politických opatrení je prijateľný pre väčšinu spoločnosti v danom období.

Na okrajoch škály (mimo okna) sú radikálne a extrémne myšlienky. Spoločensky prijateľné názory sa nachádzajú vo vnútri okna. Myšlienky, ktoré sú potenciálne akceptovateľné, sú usporiadané nasledovne: nemysliteľné – radikálne – prijateľné – zmysluplné – populárne – realizovateľné v politickej oblasti.

Overtonovo okno pritom nie je statické, môže sa posúvať, zužovať alebo rozširovať. V praxi to znamená, že myšlienky, ktoré sú v súčasnosti považované za nemysliteľné, sa v budúcnosti môžu stať súčasťou mainstreamu. Závisí to predovšetkým od verejnej mienky a jej ovplyvňovania.

Tretia ríša

Termín, ktorým sa často označuje existencia nacistického Nemecka (1933 – 1945). Snaží sa navodiť dojem, že Tretia ríša je historickým pokračovaním jeho vlády nad väčšinou územia Európy, teda nadväzuje na Rímsku ríšu (27 pred Kr. – 476 po Kr.) a Svätú rímsku ríšu nemeckého národa (r. 800 – 1806). Pôvodne ide o dobový propagandistický termín, ktorý sa používal pred vypuknutím druhej svetovej vojny

Ako otvoriť debatu o extrémizme

Rozprávať sa o extrémizme, konkrétne o pravicovom extrémizme, je v našom kontexte mimoriadne náročné. Je to téma plná emócií, náročná na diskusiu. Najmä ak sa stretne s ľuďmi, ktorí sú členmi hnutia, sympatizujú s ním alebo sa stavajú do pozície diablovho advokáta, je len málo pravdepodobné, že sa dočkáte porozumenia a katarzie. Napriek tomu má význam o extrémizme hovoriť. Ponúkame vám preto niekoľko argumentov, ktoré vám pomôžu s prípravou, ak chcete túto náročnú tému otvoriť vo vašej triede:

- Uvedomte si, aká je vaša úloha v diskusii. Môže to byť rola oponenta, moderátora, nezávislého pozorovateľa, ale tiež môžete prejavovať osobnú angažovanosť. Poznáte vašu triedu najlepšie a viete si vybrať vhodnú stratégiu.
- Majte na pamäti, že debata sa nedá vyhrať. Ideálny výsledok spočíva v tom, že ju ukončíme so vzájomným rešpektom a ochotou diskutovať o téme aj nabadúce.
- Nezabúdajte, že je v poriadku, ak spolu nesúhlasíme. Každý z nás žije v unikátnych socioekonomických podmienkach, má iné vzťahy, hodnoty aj informácie. Z nich vychádzajú naše predstavy o svete a presvedčenia o tom, aký by mal byť a ako to dosiahnuť. Počas diskusie nie sme nepriateľmi alebo priateľmi, ale partnami s často odlišnými predstavami.
- Len veľmi málo ľudí je násilníckej či sadistickej povahy. Málokto chce žiť v nenávisti, strachu a násilí. Väčšina ľudí zakladá svoje konanie na pozitívnych hodnotách a pocitoch. Napríklad aj sympatizant pravicového extrémizmu, ktorý sa na Facebooku teší zo smrti utečencov v Stredozemnom mori, môže takýmto spôsobom len prejavovať obavy o budúcnosť svojej rodiny. Na základe informácií z médií totiž považuje ľudí na úteku za hrozbu. Samozrejme, jeho konanie je odsúdeniahodné. Počas diskusie je však nápomocné, ak si uvedomíme, že to nerobí zo sadistických pohnútok, ale pravdepodobne zo strachu. Tento typ správania zapadá do jeho predstáv o svete, ktoré si vytvára aj vďaka extrémistickým webom, sociálnym sieťam a ďalším aktérom.
- Každý z nás má právo na vlastný názor, nie však na vlastné fakty. Fakty vychádzajú z reality, sú obhájitelné a vedeckými metódami overiteľné. Dajú sa vyvrátiť, alebo potvrdiť. Názor je však len interpretáciou faktov.
- Ak vediete debatu v triede, vaším cieľom by nemalo byť presvedčiť extrémistu, aby nebol extrémistom. Nato nestačí jednorazová diskusia. Zväčša je nevyhnutná dlhoročná profesionálna pomoc podobná tej, ktorú potrebujú ľudia, keď vystúpia z náboženskej sekty. Debata iniciuje so zámerom umožniť vašej triede, aby porozumela problému extrémizmu. Cieľom je oslovovať tichú väčšinu, ktorá je v skutočnosti kľúčová.
- Pýtajte sa žiakov a žiačok, odkiaľ čerpali informácie, ktorým veria. Nestačí akceptovať vyhlásenia typu „mám to z internetu“ alebo „píšu to v médiách“. Overte si, kto to

napísal, kde a kedy, extrémistické weby sú totiž často anonymné. Snažte sa ukotviť diskusiu vo sfére overiteľných faktov a podporujte rozvoj kritického myslenia.

Najčastejšie otázky

Je láska k vlasti a túžba chrániť svoju kultúru zlá?

Práve naopak. Láska k svojej kultúre, tradíciám a domovine je často prínosná a mala by byť rozvíjaná. Problémom sa stáva vtedy, keď sa prvoplánovo zneužíva na vyvolávanie nenávisti voči ľuďom, ktorí pochádzajú z inej kultúry či krajiny. Príslušníci a príslušníčky krajnej pravice často argumentujú Bohom, národom, ochranou kultúry a prírody, ale tieto slová používajú len ako nástroje na získanie pozornosti, vplyvu a podpory voličov.

Prečo hovoríme iba o pravicovom extrémizme, a nie napríklad o krajnej ľavici? Aké formy môže mať extrémizmus?

Na Slovensku uspeli vyznávači krajnej pravice v župných voľbách v roku 2013 a v parlamentných voľbách v rokoch 2016 a 2020. Znamená to, že sa im dostalo celospoločenskej pozornosti a finančných prostriedkov z daní občanov. Samozrejme, existuje aj krajná ľavica. U nás kedysi fungovalo Združenie robotníkov Slovenska a taktiež Komunistická strana Slovenska, ktoré vykazovali znaky krajnej ľavice. V praxi však môže byť extrémistickou v podstate akákoľvek ideológia, ktorá sa preženie do krajnosti v rétorike, programe a návrhoch, teda bude v rozpore s rozvojom občianskych a ľudských práv. Taktiež poznáme aj náboženských fundamentalistov, na Slovensku sa napríklad snažia obmedziť ľudské práva žien a menších.

Sú ľudia, ktorí volia extrémistické strany, nutne extrémistami?

Nie. Hoci niektorým ľuďom môžu byť extrémistické názory sympatické, iní chcú voľbou extrémistov často len vyjadriť nespokojnosť s mainstreamovými politickými stranami. Príkladom sú župné voľby v roku 2013, kde extrémistickú stranu volili v Banskobystrickom kraji aj ľudia maďarskej národnosti. Volebné analýzy neinterpretovali úspech krajnej pravice ako radikalizáciu obyvateľstva, ale ako „facku pre Smer“ a „voľbu na truc“. K úspechu extrémistov prispelo aj to, že ľudia dlhodobo frustrovaní politickým vývojom k voľbám neprišli.

V čom spočíva nebezpečenstvo nárastu pravicového extrémizmu?

Keďže pravicové extrémistické strany sú antisystémové, bojujú proti existujúcemu systému, ktorým je u nás liberálna demokracia. Tým zároveň ohrozujú naše základné ľudské práva a slobody, pretože demokracia stojí na princípoch tolerancie, transparentnosti a zodpovednosti.

Namiesto nej chcú presadiť autoritatívne zriadenie, ktoré pred slobodou jednotlivca a rovnosťou pred zákonom uprednostňuje držbu ekonomickej, politickej a mediálnej moci úzkou skupinou ľudí. Cieľom je striktno hierarchicky riadená spoločnosť, kde sa na dosiahnutie poslušnosti používa násilie a popieranie akejkolvek kritiky.

Nebezpečenstvo nárastu pravicového extrémizmu spočíva v legitimizácii postojov, ktoré boli predtým neprijateľné. Samotnou prítomnosťou extrémistickej strany sa do celospoločenskej debaty dostali témy, pojmy a činy, ktoré by sa v nej za normálnych okolností vôbec nevyskytovali. Bežní ľudia, ktorí mali napríklad rasistické sklony, dnes nachádzajú podporu svojich názorov priamo v parlamente. Treba si preto neustále pripomínať, že pravicový extrémizmus systematicky pracuje s násilím, konfliktom, klamstvom a nenávisťou.

Ako je možné, že hnutia hlásajúce obranu vlastného národa spolupracujú na medzinárodnej úrovni?

Na prvý pohľad je trochu paradoxom, že pravicoví extrémisti odmietajúci globalizáciu a kultúrnu výmenu udržiavajú čulú medzinárodnú spoluprácu. V skutočnosti aj príslušníci a príslušníčky krajnej pravice chápu, že svet je prepojený a globalizovaný. Vedia, že väčšina komunikácie prebieha v internetovom prostredí, kde nájdu najväčšiu podporu. Aj keď bránia vlastný národ, majú podobné ciele a hodnoty naprieč celým svetom. Ak krajná pravica zvíťazí povedzme v USA alebo Francúzsku, ovplyvní pôsobenie pravicových extrémistov aj na Slovensku. Vďaka medzinárodnej spolupráci si vymieňajú skúsenosti, technologické aj komunikačné postupy. Všade na svete potom broja proti 5G sieťam, pochodujú proti rúškam, šíria rovnaké konšpiračné teórie, obviňujú ľudí na úteku či menšiny. Skrátka, inšpirujú sa navzájom.

Na čo si dať pozor

Webstránky

Ak sa webstránka tvári ako spravodajský web, overte si, kto ju prevádzkuje, či zverejnila kontaktné údaje a adresu redakcie, či umožňuje reagovať na príspevky a napísať autorom obsahu. Seriózne médiá uvádzajú mená autorov a autoriek, rovnako aj osôb vo vedúcich pozíciách, adresu redakcie aj vlastnícku štruktúru.

O dôveryhodnosti portálu hovorí aj preferencia tém, ktorým dáva priestor. Ak sa venuje hlavne geopolitike, očkovaniu, multikulturalizmu, migrácii, Rómom, konfliktom a technológiám, radšej zvýšte pozornosť. Medzi typické výrazy, ktoré extrémistické stránky nadužívajú, patria islam, Soros, dávky, židia, liberalizmus, cenzúra, Qanon, NWO, totalita a podobne.

Pozornosť venujte aj spôsobu, akým portál používa titulky, fotografie a videá. Ak z nich srší nenávisť, obviňovanie a vyvolávanie strachu, pravdepodobne nejde o spravodajstvo.

Typickým znakom je tiež množstvo reklamných bannerov, ktoré sú doslova všade. Výborným nástrojom na rozlišovanie problematických webov je portál www.konspiratori.sk.

Sociálne siete (Facebook)

Pozornosť verejnosti získavajú extrémistické strany najmä na sociálnych sieťach, ktoré sú prepojené s ich webovými stránkami. Okrem už uvedených taktík používajú na Facebooku aj nasledujúce stratégie:

- Šokujúce a emotívne obrázky a videá, ktoré niekedy zachytávajú skutočnosť, ale často nezodpovedajú popisu. Napríklad zverejnia video nakrútené pred piatimi rokmi v Mexiku, ale text hovorí o invázii migrantov vo Viedni.
- Slová a slovné spojenia typu „Zdieľajte!“, „Šírte!“ a „Prečo o čom médiá mlčia“, alebo pojmy ako pravda, utajené, odhalené, svetovláda, nadvláda, alebo vety v štýle „vedec, bývalý šéf, agent, pracovník prehovoril“.
- Text v kapitálkach, s veľkým množstvom výkričníkov.
- Citáty slávnych osobností, väčšinu z nich však v skutočnosti nevyslovili.
- Všetelijaké ankety, ktoré neberú do úvahy, že anketa nie je nástroj na získanie objektívneho poznania.

Jazyk a štýl

Spôsob, akým extrémistické weby a stránky propagujú svoje myšlienky, možno rozpoznať podľa štýlu ich komunikácie. Krajná pravica zväčša nechváli, nepodporuje, nehľadá súvislosti, dôkazy ani dôvody. Neuvádza detaily, nerieši príčiny ani následky. Nepoužíva takmer žiadne dáta ani vedecké závery. Len zriedkavo ponúka riešenia a vysvetľuje komplexne, bez emócií.

Vo väčšine prípadov sa dozvieme, kto je vinník, kto predstavuje zlo, kto nás ohrozuje a spôsobuje úpadok spoločnosti. A na druhej strane, kto nás spasí a čo nás zachráni. Texty bývajú zväčša kratšieho formátu so škandalóznymi titulkami, pričom obsah často nezodpovedá titulku. Pri fotografiách, textoch aj videách chýbajú mená autorov, autoriek, zdrojov informácií.

Zdroje:

ARENDE, Hannah. *The Origins of Totalitarianism*. New York: Harcourt, Brace and Co. 1951. ISBN 10-0156906503.

ASTOR, Maggie. 2019. *How the Politically Unthinkable Can Become Mainstream*. *The New York Times*. [online]. [cit. 2020-10-31]. ISSN: 1553-8095. Dostupné na: <https://www.nytimes.com/2019/02/26/us/politics/overton-window-democrats.html>.

DRÁBIK, Jakub. *Fašizmus*. Premedia. 2019. 648 s. ISBN 9788081597817.

FIAMOVÁ, Martina, HLAVINKA, Ján, SCHVARC, Michal. *Slovenský štát 1939 – 1945: Predstavy a realita [Slovak State 1939-1945: Conceptions and Reality]*. Bratislava: Historický ústav SAV. 2014. 336 s. ISBN 978-80-89396-32-0.

KNAUS, Christopher, MCGOWAN, Michael, EVERSHED, Nick, HOLMES, Oliver. *Inside the hate factory: how Facebook fuels far-right profit*. *The Guardian media*. 2019. [cit. 2020-27-11]. Dostupné na: <https://www.theguardian.com/australia-news/2019/dec/06/inside-the-hate-factory-how-facebook-fuels-far-right-profit>.

KOVALČÍK, Anton. 2020. *Overtonovo okno*. SME blog. [online]. [cit. 2020-10-31]. Dostupné na: <https://antonkovalcik.blog.sme.sk/c/533231/overtonovo-okno.html>.

MIKUŠ, Roman, GURŇÁK, Daniel, MÁRIÁSSYOVÁ, Anna. 2016. *Analýza volebnej podpory Mariána Kotlebu ako reprezentanta krajnej pravice v krajských voľbách 2013*. *Sociológia – Slovak Sociological Review*. vol. 48. no. 1. pp. 48-70. 0049-1225.

MUDDE, Cass. *On Extremism and Democracy in Europe*. 2017. Routledge. s. 188. ISBN 9781138714717.

MUDDE, Cass. *“The Far Right Today” Polity*. Cambridge. 2019. ISBN 978-1-5095-3683-2.

NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Nacizmus, holokaust, slovenský štát*. Bratislava: Kalligram. 2010. 290 s. ISBN 978-80-8101-396-6.

ŠKODA, Miroslav. 2016. *Předsudky, diskriminace a stigmatizace jako závažné etické problémy spojené s léčbou psychicky nemocných*. *Psychiatrie pro praxi*. [online]. [cit. 2020-10-30]. ISSN 1803-5272. DOI: 10.36290/psy.2016.042. Dostupné na: <https://www.psychiatriepropraxi.cz/pdfs/psy/2016/89/05.pdf>.

METODICKÉ MATERIÁLY

PRE UČITEĽOV A UČITEĽKY
K DOKUMENTÁRNYM FILMOM

Človek v ohrození, n. o.
Bratislava, 2020

Autori: Adam Hrapko, Michaela Mozolová

Odborní editori: Lenka Putalová, Lukáš Oswald, Robert Mihály, Michal Bohuš

Jazyková úprava: Zuzana Límová

Grafická úprava: Miroslav Lukačovič

Elektronická verzia dostupná na <https://globalnevzdelavanie.sk/kategoria/kniznica/>

Realizované s finančnou podporou Ministerstva spravodlivosti SR v rámci dotačného programu na presadzovanie, podporu a ochranu ľudských práv a slobôd a na predchádzanie všetkým formám diskriminácie, rasizmu, xenofóbie, antisemitizmu a ostatným prejavom intoleroancie. Za obsah tohto dokumentu výlučne zodpovedá Človek v ohrození, n. o.

Táto publikácia bola vytvorená s finančnou podporou Európskej únie. Za jej obsah je výhradne zodpovedná organizácia Človek v ohrození n.o., pričom nemusí nutne reprezentovať pohľad Európskej únie.